

Venecija i Hrvatska – čuvari veza među kršćanima

3. Dio: Bosanski treći put

(Antropološka sinteza Bosne i Hercegovine)

Predgovor

Identitetske priče nisu udžbenici povijesti, ali mogu potaknuti želju da o sebi i drugima saznamo više. One su nalik životopisu: nastojimo se u što kraćim crtama predstaviti u najboljem svjetlu nekome tko o nama zna premalo ili možda samo ono najgore. Uljepšavanje je dopušteno, ali laganje i omalovažavanje drugih nije. Zato identitetske priče trebaju biti mostovi upoznavanja i poštovanja, pisane jasno i razumljivo. U globaliziranom svijetu takvi su mostovi dragocjeni – oni sprječavaju sukobe i otvaraju prostor za dijalog.

Sadržaj:

1. Uvod: Velika Moravska – korijen bosanskog trećeg puta
2. Austro-ugarska monarhija – papinski model stvaranja višejezičnih zajednica
3. Slavenski jezik kao duhovna autonomija
4. Bosanska Crkva i institucionalizacija trećeg puta
5. Bosanski islam kao pragmatična alternativa nasuprot vjerskom radikalizmu
6. Dekonstrukcija svesrpskih mitova o Bosni
7. Franjevci, SPC i millet: borba za duhovni kontinuitet Bosne
8. Nacionalizacija vjere i srpski kulturni centri
9. Kraljevski grad Jajce: simbolički povratak narodnih vladara
10. Ratovi 90-ih: ratovi za teritorij
11. Završna riječ: Treći put – od Ćirila i Metoda do današnjih dana

1 - Uvod: Velika Moravska – korijen bosanskog trećeg puta

Priču o bosanskom “trećem putu” potrebno je započeti u Velikoj Moravskoj, na prostoru gdje su se susrela dva različita pristupa kršćanske uključenosti, iz kojih će kasnije nastati i onaj treći – izvorno bosanski.

Nakon krunidbe Karla Velikog i Aachenskog mira 812., koji je uspostavio ravnotežu između Rima i Carigrada, područje od Jadrana do Baltika ispunjeno je slavenskim plemenima. Papa i carigradski patrijarh djeluju ondje kao dvije komplementarne sile: jedan jača političku i crkvenu strukturu Zapada, a drugi produbljuje duhovni i jezični doseg Istoka. U takvom okruženju Moravska kneževina postaje zajednički dodirni prostor dviju tradicija. Obje se crkve ondje trude uključiti slavenske narode u kršćanstvo – Rim kroz uređeni državni poredak i latinsku liturgiju, a Carigrad kroz jezičnu i kulturnu prilagodbu. Dolazak Mađara oko 900. presijeca taj zajednički slavenski prostor i dugoročno razdvaja dva modela kršćanske uključenosti. Od tada se Zapad i Istok razvijaju u različitim smjerovima, pa i način uključivanja novih naroda ostaje jedna od trajnih razlika između katolika i pravoslavaca.

Zapadni model, oblikovan još pod Karlom Velikim, počiva na državotvornoj stabilnosti i univerzalnom latinskom obredu.

- U Moravskoj Rim podupire lokalne vladare i gradi crkvenu organizaciju koja nadnacionalnim jezikom povezuje plemena u političku cjelinu.
- Sličan se obrazac ponavlja i u Branimirovoj Hrvatskoj, gdje papinstvo pruža međunarodnu legitimaciju, a latinski jezik osigurava stabilan duhovni okvir zapadnog kršćanstva.

Istočni model, utjelovljen u misiji solunske braće Ćirila i Metoda, polazi od ideje da se narodi uključuju kroz vlastiti jezik. Stvaranjem glagoljice i slavenske liturgije oni narodu daju osjećaj duhovne jednakosti: vjera ne dolazi kao tuđi sustav, nego se izražava njegovim riječima i kulturom. To jača emocionalnu i identitetsku vezanost vjernika uz Crkvu, ali dugoročno spaja religijsku pripadnost s jezičnom i etničkom bliskošću.

Oba modela imaju svoju vrijednost: Zapad gradi univerzalnost i stabilne institucije, Istok čuva kulturnu bliskost i jezičnu ravnopravnost. No njihov različit ritam uključenosti – jedan kroz državu, drugi kroz jezik – ostaje i danas temeljna razdjelnica između dviju kršćanskih tradicija.

2 - Austro-ugarska monarhija - papinski model stvaranja višejezičnih zajednica

Za razliku od latinski monolitne Venecije, srednjovjekovne su hrvatske kneževine i kraljevine obilježile napetosti između dviju kršćanskih tradicija: državotvorne/latinske i liturgijske/narodnjačke.

Današnje rasprave o “ustašama i partizanima” samo su suvremeni izraz dugotrajnog obrasca hrvatskih podjela, koje sežu do narodnih vladara ranog srednjeg vijeka. U tom kontekstu sukob latinske i narodnjačke struje prepoznaje se i u događajima povezanim sa svrgnućem kralja Zvonimira 1089. godine — primjeru koji pokazuje kako unutarnje napetosti mogu odrediti daljnji razvoj zajednice.

Austro-ugarsko Carstvo, nastalo na temeljima Ugarsko-hrvatskog kraljevstva, može se razumjeti kao nastavak papinske diplomacije uključivosti započete u Branimirovoj kneževini 879. godine. Ta je sposobnost stvaranja zajedništva nad podjelama omogućila nastanak velike monarhijske unije u kojoj su različiti narodi i tradicije srednje Europe mogli djelovati u jednoj političkoj cjelini. Sve to ima svoje duboko povijesno sjeme u maloj hrvatskoj kneževini koja je početkom 9. stoljeća ušla u puni odnos s papinstvom.

3 - Slavenski jezik kao duhovna autonomija

U slavenskom svijetu jezik nije samo sredstvo komunikacije — on je nositelj duhovne samostalnosti. Ta će se ideja posebno snažno ukorijeniti u slavenskim zajednicama koje žive na rubovima velikih carstava, a najjasnije će se oblikovati u Bosni.

Bosna se u 10. i 11. stoljeću nalazi upravo na prostoru gdje se slavenski jezici, običaji i vjerske prakse prepliću. U tom okruženju latinski i grčki nikada nisu potpuno potisnuli slavenski jezik, niti su crkvene hijerarhije imale potpunu kontrolu.

Upravo zato će Bosna kasnije razviti vlastitu Crkvu, vlastitu liturgijsku praksu i vlastiti oblik duhovnosti — ne kao herezu, nego kao nastavak slavenske ideje da se vjera živi u vlastitom jeziku i u vlastitoj zajednici.

4 - Bosanska Crkva i institucionalizacija trećeg puta

U 11. stoljeću Bosna još nije čvrsto oblikovana država, ali već posjeduje prepoznatljiv teritorij i unutarnju strukturu. Smještena između dvaju velikih crkvenih središta — Rima, koji preko Ugarske i Hrvatske širi latinsku liturgiju i crkvenu hijerarhiju, i Carigrada, koji preko Raške i Ohrida širi bizantski model pravoslavlja — Bosna se nalazi na duhovnom raskrižju.

U takvu okruženju, bosansko plemstvo, svjesno svoje izloženosti dvama suprotstavljenim centrima moći, počinje tražiti vlastiti duhovni okvir. To traženje ne vodi prema Rimu ni prema Carigradu, nego prema lokalnom i slavenskom modelu koji bi mogao očuvati autonomiju zemlje. U tom kontekstu poseže za elementima bogumilstva, koje se u to doba širi iz Bugarske i Makedonije prema zapadu.

To nije čin slijepe imitacije nego pragmatičan izbor. Bogumilstvo nudi oblik vjerske zajednice koji odbacuje strogu hijerarhiju, naglašava osobnu pobožnost i jednostavnost obreda, ne traži monumentalne crkve niti zasebnu svećeničku kastu — te se lako uklapa u lokalne običaje i slavenski jezik.

Bogumilstvo, nastalo u 10. stoljeću u Bugarskoj kao dualistički pokret koji oštro kritizira materijalni svijet i crkvenu moć, u Bosni nikada nije preuzeto u punoj teološkoj formi. Bosanska Crkva nije bila bogumilska u dogmi, ali je bila inspirirana bogumilskim modelom organizacije i otpora udaljenim centrima vlasti.

U 13. stoljeću javlja se naziv „Crkva bosanska“. Nije riječ o skrivenoj sekti, nego o organiziranoj i otvorenoj vjerskoj zajednici s jasnim redom i vidljivom potporom dijela plemstva. Nije katolička ni pravoslavna, ali nije ni izvan kršćanstva. Ona je lokalna, slavenska i samostalna — izraz potrebe zemlje koja želi vjeru živjeti bez posredovanja Rima ili Carigrada.

Papinstvo na to reagira. Od 12. stoljeća ulaže znatne napore da Bosnu vrati u zapadni okvir: šalje legats, osniva biskupije, potiče franjevačke misije i nastoji uvjeriti vladare da se odreknu „krivovjerja“. No ti pokušaji imaju ograničen učinak. Bosansko plemstvo balansira između dviju strana, ali u praksi podupire vlastitu crkvu jer ona ne ugrožava političku autonomiju zemlje.

Time Bosanska Crkva postaje institucija trećeg puta — duhovna i politička osnova posebnosti bosanskog prostora.

5 - Bosanski islam kao pragmatična alternativa nasuprot vjerskom radikalizmu

Godine 1463. Osmanlijsko Carstvo osvaja Bosnu. S padom kraljevstva nestaje i institucionalni okvir Bosanske Crkve. No time ne nestaje bosanska posebnost. Ona se prilagođava novim okolnostima i transformira.

Još nakon Maričke bitke 1371., kada Osmanlije prvi put ozbiljno prodiru na Balkan, snažan bosanski kralj Tvrtko I. Kotromanić nudi se — na temelju rodbinskih veza s Nemanjićima — kao predvodnik zajedničkog otpora. Njegov prijedlog nije samo politički, nego i simbolički: pokušaj stvaranja balkanskog jedinstva nasuprot novoj sili.

No srpsko plemstvo, sumnjičavo prema Tvrtkovoј katoličkoј lozi po ocu, odbija takvo ujedinjenje. Rezultat je poznat: na Kosovu 1389. bosanska i srpska vojska ratuju protiv Osmanlija odvojeno, bez zajedničke strategije i bez međusobnog povjerenja.

Ishod je porazan. Srbija i Bosna sljedeće se stoljeće pokušavaju osmanskome prodoru oduprijeti svaka za sebe — bez koordinacije i bez zajedničke vizije.

U tom razdoblju Bosna, suočena s osmanskim pritiskom i bez pouzdanih saveznika, sve se više okreće papinskoj zaštiti. To dovodi do intenzivnog pokatoličavanja, osobito u području plemstva i u krajevima bližim jadranskom zaleđu.

Taj proces ima dvostruki učinak: povezuje dio društva s papinskom hijerarhijom, ali istodobno udaljava zemlju od lokalne slavenske duhovnosti ukorijenjene u trećem putu. U novoj povijesnoj okolnosti, islam se stoga ne pojavljuje kao radikalna ili nasilno nametnuta vjera, nego kao pragmatična alternativa – okvir koji omogućuje održanje lokalne autonomije bez prisile latinske ili grčke hijerarhije.

U javnom diskursu „prelazak“ na islam često se opisuje kao čisto vjerski čin. No u bosanskom kontekstu to je pojednostavljenje. Proces 15. i 16. stoljeća nije bio masovna promjena identiteta, nego transformacija jednoga duhovnog obrasca u novi institucionalni okvir koji omogućuje kontinuitet posebnosti.

Islam u Bosni time postaje nastavak trećeg puta – prilagodba duhovne autonomije novim političkim okolnostima, a ne njezino napuštanje.

6 - Dekonstrukcija svesrpskih mitova o Bosni

Jedan od glavnih stupova suvremene svesrpske ideologije jest tvrdnja da je Bosna „oduvijek bila srpska zemlja“. No takva tvrdnja ne proizlazi iz srednjovjekovnih izvora, nego iz ideoloških konstrukcija 19. i 20. stoljeća.

U srednjem vijeku Bosna se nikada ne definira kao „srpska“. Bosanski vladari se ne nazivaju „srpskim kraljevima“. Tvrtko I. Kotromanić, premda se kruni „za kralja Srba“, to čini iz dinastičkih i diplomatskih razloga, a ne iz etničkog identiteta. Njegova vlast obuhvaća različite zemlje – i srpske i nesrpske – no on ostaje bosanski kralj.

Svesrpski narativ često tvrdi da je pravoslavlje bilo dominantna vjera u srednjovjekovnoj Bosni. No povijesni izvori govore suprotno. Pravoslavna hijerarhija u većini Bosne nije postojala prije osmanskog osvajanja. Katolička je bila prisutna, ali ne duboko ukorijenjena. Najrašireniji i najautentičniji oblik duhovnosti bila je Bosanska Crkva, s jasnom potporom plemstva i pučanstva.

Tek s Osmanlijama pravoslavne eparhije sustavno ulaze u Bosnu, povezane s Pećkom patrijaršijom. Pravoslavlje se u Bosni tako ne pojavljuje kao izvornik, nego kao model koji se institucionalizira tek pod osmanskom upravom.

Bosanski treći put, ostavljen bez svoje srednjovjekovne institucionalne potpore, nastavio je postojati kroz islam kao novi okvir lokalne autonomije. To nije bilo odricanje od identiteta, nego njegovo preoblikovanje u skladu s drukčijim povijesnim okolnostima.

7 - Franjevci, SPC i millet: borba za duhovni kontinuitet Bosne

Osmansko osvajanje Bosne 1463. označilo je kraj političke samostalnosti, ali ne i kraj njezine duhovne slojevitosti. U osmanskome sustavu, vjerske zajednice dobivaju status milleta — autonomnih religijskih korpusa koji priznaju carsku vlast, ali zadržavaju unutarnju organizaciju.

U tom novom poretku dvije se sile nastoje nametnuti kao nasljednice duhovnog prostora koji je stoljećima oblikovala Crkva bosanska: franjevci, kao jedini preostali nositelji lokalne kršćanske tradicije, i Srpska pravoslavna crkva (SPC), koja osmanski millet-sustav koristi za širenje svoje jurisdikcije i oblikovanje nove povijesne naracije.

Franjevci su u Bosni prisutni od kraja 13. stoljeća. Njihova misija nije bila hijerarhijska ni represivna, nego pastoralna i bliska narodu. Oni ne dolaze kao produžena ruka Rima, nego žive među ljudima, koriste narodni jezik i djeluju unutar lokalne kulture. Time postaju prirodni nasljednici bosanskog trećeg puta — unutar kršćanstva, ali izvan imperijalne logike istoka i zapada.

Obnova Pečke patrijaršije 1557. bila je politička odluka Osmanskog Carstva. SPC dobiva široku autonomiju na prostoru pod osmanskim vlašću, uključujući Bosnu. U tom okviru ona sustavno gradi nove manastire, preuzima napuštene katoličke samostane i reinterpreтира sakralne objekte kao „stare srpske svetinje“. Paralelno širi narativ o Bosni kao „pravoslavnoj zemlji“, premda za to nema srednjovjekovnih temelja.

To nije bila pastoralna skrb, nego strategija teritorijalne i identitetske konsolidacije. Millet je postao sredstvo za prekrajanje povijesti, a ne za očuvanje duhovnosti.

Do osmanskog osvajanja Bosna je bila premrežena katoličkim samostanima i crkvama, dobrim dijelom zahvaljujući franjevcima i narodnim vladarima. Nakon 1463. mnogi objekti bivaju rušeni, drugi pretvoreni u pravoslavne manastire, treći preimenovani i historiografski preoblikovani. Tako se stvara privid povijesne pravoslavne dominacije koja će kasnije postati temelj svesrpske mitologije.

Unatoč stoljećima pritisaka, franjevci su danas prepoznati među katolicima, muslimanima i pravoslavcima kao čuvari arhiva, pisma, tradicije i povijesti. Njihova uloga nije samo vjerska, nego kulturna i identitetska. Oni ne traže dominaciju — nego pamćenje. Upravo zato ostaju najvidljiviji dokaz da je bosanski treći put preživio sve imperije.

8 - Nacionalizacija vjere i srpski kulturni centri

Slabljenjem Osmanlijskog Carstva u 19. stoljeću na njegovim rubovima jačaju nacionalni pokreti. U Bosni to znači kraj millet-logike i početak nacionalne kategorizacije vjere:

katolik se povezuje s hrvatskim identitetom, pravoslavac sa srpskim, dok musliman ostaje bez jasnog nacionalnog okvira. Bosna, koja je stoljećima živjela u paralelnosti, sada se mora svrstati. Treći put, koji je bio duhovni model, postaje politički problem.

Nakon Berlinskog kongresa 1878., Bosna dolazi pod upravu Austro-Ugarske. Beč nastoji modernizirati zemlju, ali ne razumije njezinu unutarnju logiku. Vjerske zajednice postaju nacionalne zajednice; vjera prestaje biti duhovni horizont i postaje politički identitet. Franjevci gube dio autonomije jer se katoličanstvo sve snažnije veže uz hrvatski nacionalni projekt. Bosna prestaje biti prostor paralelnih duhovnosti i postaje bojište identitetskih ambicija.

Od druge polovice 19. stoljeća, osobito na području današnje Hrvatske, niču brojni srpski kulturni centri. Širenjem svesrpsstva i ideje nacionalne supremacije stvara se, kao i danas, animozitet prema nesrpskom stanovništvu. Kroz školstvo, tisak i crkvenu infrastrukturu širi se narativ o svesrpskoj povijesti: reinterpretera se srednji vijek, prisvaja materijalna baština, briše franjevačko i islamsko naslijeđe, negira postojanje trećeg puta.

Muslimani u Bosni, nakon sloma Osmanskog Carstva, ostaju bez političkog zaleđa. Za razliku od katolika i pravoslavaca, nemaju nacionalnu državu koja bi ih štitila. Stvara se identitetska praznina i pritisak da se priklone jednom od dvaju velikih nacionalnih projekata. Islamska zajednica pokušava očuvati kontinuitet, ali je sve više potiskivana na margine.

Franjevci u tom razdoblju ne sudjeluju u nacionalnim ekskluzivnostima. Ostaju pastoralni red koji djeluje među svim slojevima stanovništva, čuvaju rukopise, arhive i memoriju višekonfesionalne Bosne — kao posljednji svjedoci njezine prijašnje paralelnosti.

9 - Kraljevski grad Jajce: simbolički povratak narodnih vladara

Nakon što je 1918. izbrisana iz međunarodne politike, Bosnu na svjetsku kartu 1945. vraća narodnooslobodilački pokret predvođen Josipom Brozom Titom. Iako je formalni politički značaj zasjedanja u Jajcu 1943. bio skroman, nova vlast ga pretvara u mit o državnom utemeljenju — i to s dobrim razlogom.

Jajce je bilo posljednje sjedište bosanskih narodnih vladara. Bosna je 1463. bila posljednja slavenska država sa svojim kraljem. Hrvatska je izgubila posljednjeg narodnog vladara 1089., Srbija 1371., a Bosna tek 1463. godine. Jajce 1943. stoga simbolizira povratak ideji bosanske državnosti — ne kroz obnovu monarhije, nego kroz afirmaciju političke samosvojnosti.

Tada je izrečena rečenica koja sažima višestoljetnu multikonfesionalnost Bosne:

„Bosna i Hercegovina nije ni hrvatska, ni srpska, ni muslimanska — nego i hrvatska, i srpska, i muslimanska.“

Ta izjava nije kompromis, nego politička artikulacija bosanske paralelnosti. Ne traži dominaciju jednog identiteta, nego ravnotežu između njih.

Drugi svjetski rat na prostoru NDH imao je obilježja građanskog rata. Unutar istog državnog okvira sukobili su se ustaše, partizani, četnici, domobrani i lokalne milicije. Posljedice građanskog rata općenito su duboke i dugotrajne: etnička nepovjerenja, ideološke podjele i obiteljske traume koje prelaze generacije. Upravo zato pojam „građanskog rata“ treba koristiti oprezno i odgovorno – zbog težine koju ostavlja na budućnosti svakog društva.

10 - Ratovi 90-ih: ratovi za teritorij

Ratovi 90-ih na prostoru bivše Jugoslavije nisu bili građanski ratovi. To nije samo povijesno točno, nego i praktično važno, jer građanski sukobi ostavljaju duboke i dugotrajne posljedice. Bili su to ratovi za teritorij, pokrenuti od strane tadašnjeg političkog vodstva Srbije, s ciljem prekrajanja granica, stvaranja velike države upitnog imena i uspostave kontrole nad dijelovima Dalmacije i unutrašnjosti Bosne i Hercegovine.

Hrvatska, suočena s prijetnjom okupacije Dalmacije, bila je prisiljena vojno djelovati unutar Bosne i Hercegovine kako bi zaustavila srpsku ekspanziju, osigurala dubinsku obranu i dugoročnu stabilnost istočne obale Jadrana.

Ratište Hrvatske i Bosne i Hercegovine činilo je jedinstveni prostor obrane. Gradovi poput Mostara, Kupresa, Glamoča i Grahova predstavljali su liniju dubinske obrane do koje su hrvatske snage morale doći kako bi rat bio zaustavljen.

Gubici Hrvata u srednjoj Bosni i Posavini bili su rezultat strateške razvučenosti, a ne političke odluke. U tom kontekstu, Bosna i Hercegovina nije bila bojište između naroda, nego prostor sukoba dvaju projekata: imperijalnog, koji je dolazio iz Beograda, i obrambenog, koji je težio očuvanju ravnoteže na obalama Jadrana.

11 - Završna riječ: Treći put — od Ćirila i Metoda do današnjih dana

Treći put nije izum moderne politike. Njegovi korijeni sežu do misije Ćirila i Metoda, koji su slavenskim narodima donijeli vjeru na jeziku naroda — bez prisile i bez imperijalne oholosti. Bosna je taj model prihvatila i razvila kroz Crkvu bosansku, franjevački kontinuitet, višekonfesionalni suživot i političku samosvojnost.

Treći put nije ideologija; to je duhovna konstanta. U povijesnom poretu slavenskih država, Bosna zauzima posebno mjesto. Dok je Hrvatska izgubila posljednjeg narodnog vladara 1089., a Srbija 1371., Bosna je imala vlastitog kralja sve do 1463. godine. To je čini najdugovječnijom slavenskom državom s autohtonom vladarskom lozom.

Ta činjenica nije samo kronološka — ona je dokaz političke otpornosti i duhovne samosvojnosti. Bosna nije bila derivat, nego originalan politički subjekt. Zato nije slučajno da je 1943. godine u Kraljevskom gradu Jajcu obnovljena ideja bosanske državnosti. U Jajcu je Bosna ponovno postala subjekt, a ne objekt povijesti. Rečenica da Bosna i Hercegovina nije ni hrvatska, ni srpska, ni muslimanska — nego i hrvatska, i srpska, i muslimanska — nije bila deklaracija, nego povijesna istina.

Treći put nije prošlost — on je budućnost Bosne i Hercegovine. U njemu se ne traži dominacija, nego suživot. Ne traži se jedinstvo u istosti, nego zajedništvo u različitosti.

To je poruka Jajca. To je naslijeđe narodnih vladara. To je liturgijska misija Ćirila i Metoda i papinske državotvornosti.

Petar Bačić, 07.prosinca 2025.